

**TENIR LA CIUTAT AL CAP.
REFLEXIONS SOBRE
L'ARQUEOLOGIA
URBANA DAVANT LA
LLEI DE PATRIMONI
CULTURAL VALENCIÀ**

*XAVIER MARTÍ**

Molt sovint, es parla de l'arqueologia urbana com d'una disciplina jove. Tanmateix, després de dues dècades entre nosaltres ja ha arribat el temps de donar-li la majoria d'edat, de deixar de mirar-la de forma condescendent, de retraure-li els seus defectes sense excusar-los en la joventut i, com no, de reconèixer-li les seues virtuts. És, potser, un bon moment per fer balanç del que han significat aquests vint anys de treball arqueològic a les nostres ciutats.

Dues dècades d'arqueologia urbana

L'arqueologia urbana, tal com la coneixem avui, és un fenomen nascut amb la democràcia, com una expressió més dels municipis de voler recuperar el seu passat històric. Van ser creats aleshores un bon grapat de serveis municipals d'arqueologia, potser fins i tot sense tenir-ne massa clars els objectius ni els polítics que els apadrinaren ni els tècnics que els dirigien. Excavaven allà on s'ende-

rocava un edifici, feien campanyes d'INEM al castell o al poblat ibèric de la vora, organitzaven exposicions o muntaven l'habitual museu local d'història. Al principi la seua presència feia més gràcia que nosa, però amb el temps la bola de neu que arrossegaven va anar fent-se més i més gran.

Entre mitjan dels vuitanta i mitjan dels noranta, en molts municipis, els departaments d'arqueologia aconseguiren d'introduir-se en la maquinària urbanística a través dels plans generals d'ordenació. Va ser un pas transcendental, ja que per primera vegada el treball arqueològic eixia dels estrictes àmbits erudits i passava a incorporar-se al procés de construcció urbana a través del mecanisme de tramitació de llicències d'obra. El constructor necessitava ara un informe del departament municipal d'arqueologia, que en donava el vistiplau per a la concessió de llicència i aquest tràmit exigia fer alguns tipus de treball arqueològic previ. Els departaments d'arqueologia passaven a ser així una peça, certament menuda, però necessària en la maquinària de l'administració urbanística. Va ser un error de càlcul dels polítics —massa control per a una activitat que mou tants interessos com és la construcció—, que el legislador s'ha encarregat ara de corregir de forma brusca.

* SIAM. Ajuntament de València

Si en un primer moment l'arqueòleg municipal devia multiplicar-se per a afrontar tot el treball que l'ofegava, a poc a poc va anar limitant-se a tasques de control i supervisió, i va deixar la intervenció directa a les mans de professionals de l'arqueologia, que l'executaven en nom d'aquell. És innegable que l'allunyament dels arqueòlegs municipals del treball de camp directe ha anat viciant el sentit original de les intervencions, fins al punt que, a vegades, s'ha arribat a confondre els interessos de l'arqueologia amb els del promotor del solar on es feia l'actuació. Tanmateix, ha estat una evolució inevitable a causa de l'increment de l'activitat i de la necessitat d'atendre alhora les tasques administratives i l'organització de la documentació que s'anava generant.

Aquesta trajectòria ha arribat a la seua culminació amb l'actual marc legal, que obre la porta a la lliure intervenció dels arqueòlegs professionals en el subsòl urbà, directament contractats pels promotors i sense la supervisió de cap departament municipal d'arqueologia, una situació ben real ja en aquests moments i que va camí d'esmicolar tot el treball fet en el passat.

Llums i ombres

Quin és el balanç d'aquests vint anys de treball? En primer lloc, els serveis municipals d'arqueologia han posat de manifest l'existència d'un patrimoni material en el mateix si de les nostres ciutats que abans era ignorat. Allà on n'hi ha, la seua presència ha frenat l'espoliació sistemàtica de fa a penes uns anys, i s'ha implantat a poc a poc el costum d'emprendre actuacions arqueològiques com a pas previ a qualsevol projecte de construcció. Açò que ara ens sembla normal en moltes ciutats, no ho era deu anys enrere. Ha calgut suportar moltes pressions, ha sigut necessària molta mà esquerra i molta capacitat de negociació per a normalitzar un camp en principi autista a qualsevol consideració envers el patrimoni arqueològic, especialment en els petits nuclis, on els conflictes amb la construcció es personifiquen i pren cos tota una teranyina d'interessos. Tanmateix, en els darrers anys, en ciutats com ara València, havíem aconseguit un marc estable de relacions entre promotors i arqueòlegs basat en el respecte mutu i en el seguiment d'unes regles de joc unitàries, que deixaven fora qualsevol tipus d'arbitrarietat. El constructor sabia que edificar en una àrea arqueològica comportava fer excavacions prèvies, però també que aquestes s'ajustarien (en superfície i profunditat) al terreny afectat per l'obra i als terminis pactats inicialment. L'excusa que l'arqueologia retardava l'execució de les obres en el centre històric era això només, una excusa, que la pràctica refutava dia a dia.

En certa manera, l'arqueologia urbana ha posat el seu gra d'arena a la reflexió sobre els valors dels centres històrics de les nostres ciutats. I ho ha fet alineant-se decididament amb les tesis que proposen una renovació per a aquests barris, una renovació que respecte i potencie els

seus valors patrimonials, culturals i socials, però que permeta alhora una millora en la qualitat de vida. Arqueologia i construcció s'han trobat l'una a l'altra en aquesta tasca i han après a treballar conjuntament.

Per altra banda, les particulars condicions en què es du a terme el treball arqueològic urbà han fet que es desenvoluparen molt els mètodes d'excavació i de recollida de dades. S'excava ràpid i no hi ha massa temps per a la retòrica, calen sistemes de registre que ajuden l'arqueòleg a treure el suc dels estrats, a preguntar-se pel procés d'estratificació i a comprendre, en definitiva, l'evolució del lloc. Per aquesta raó, els avanços més significatius en aquest camp s'han donat per iniciativa de departaments municipals d'arqueologia o dins de projectes d'actuació urbana, tant al nostre país com a l'estranger. Si tenim en compte que —probablement per raons de pura intenció— les ciutats han sigut l'aula de pràctiques de les darreres promocions d'arqueòlegs que han eixit de la universitat, aviat s'adonarem que gairebé tota la metodologia que coneixen l'han apresca excavant en aquestes ciutats.

Alguns del centres d'arqueologia urbana han tractat d'orientar les seues actuacions per anar més enllà de la simple excavació aïllada, i han passat de les intervencions eventuais a una concepció global de l'arqueologia com a via per a la recuperació de la història urbana. Un pas essencial —jo diria que indefugible— per fer açò és concebre la ciutat com un únic jaciment, que al capdavant és el que és. Açò, que es diu molt sovint, no és només una frase bonica. Concebre la ciutat com a jaciment únic implica donar-li el mateix tractament a totes les actuacions arqueològiques, no fer prevaler unes etapes històriques per sobre d'altres, excavar des de la cota 0 fins al nivell estèril amb el mateix rigor i, a més a més, sempre que es puga, connectar el que hi ha al subsòl amb el que encara es conserva dempeus. Concebre la ciutat com un únic jaciment implica també utilitzar la mateixa metodologia, els mateixos sistemes de registre i les mateixes formes de representació de les dades en totes les intervencions. Cal normalitzar el llenguatge de descripció, sistematitzar la forma de representar els estrats i les estructures en els plànols, estandaritzar les vistes fotogràfiques, regular fins i tot la forma d'emalatge de les restes materials, els sistemes d'etiquetatge, etc. I cal fer-ho coordinant un conjunt de professionals de formació diversa i amb un bagatge de coneixements heterogeni, i que, a més a més, no estan integrats en la disciplina de l'administració sinó que treballen com a *freelance*.

Per a fer tot açò cal una direcció unitària, una direcció que posseezca capacitat normalitzadora, però que al mateix temps "tinga la ciutat al cap". Que siga capaç de supervisar els treballs, d'acompanyar i aconsellar el responsable de cada intervenció com fa, salvant les distàncies, el director de les campanyes d'excavació als poblats ibèrics o als castells medievals amb els subordinats al capdavant de cada tall. Per això, la simple inspecció de caire administratiu no és suficient. Cal una supervisió activa i implicada, una per

una, de totes les excavacions que es fan a la ciutat, tenint al cap el referent global del jaciment. El Servei d'Investigació Arqueològica Municipal de València ha tractat d'avançar seguint aquests principis, i ha elaborat normes sobre qüestions d'actuació conjunta (per exemple, sobre la forma de donar referència de cada solar respecte al nivell del mar, sobre la descripció dels estrats i les estructures, els convencionalismes dels plànols i de les fotografies o la manera de quantificar i inventariar els materials), alhora que ha discutit amb els arqueòlegs els avanços dels treballs dia a dia, en una tasca que ha arribat a ser en certa manera punt de referència per a altres centres d'arqueologia urbana del nostre país.

Pel que fa a altres qüestions, els serveis municipals d'arqueologia han posat les bases per al debat sobre el conflicte que rau en el fons de l'arqueologia urbana, al capdavant el mateix que hi ha darrere de totes les actuacions sobre els centres històrics de les nostres ciutats: el conflicte entre renovació urbanística i conservació del patrimoni històric. Aquest debat, però, no s'ha arribat a donar perquè ha mancat un nivell de reflexió conceptual sobre el valor del patrimoni arqueològic, perquè els arqueòlegs —funcionaris o professionals lliures— no han arribat a consolidar-se com a fòrum d'opinió, com ho són, per exemple, els arquitectes, i ni tan sols s'han parat a reflexionar sobre el que fan i perquè ho fan; però sobretot perquè les administracions no han volgut promoure el debat, i han preferit resoldre les contradiccions de manera puntual i al ritme que van arribant, ja siguin mausoleus romans en futurs centres comercials o vil·les enmig d'un camp de golf, alqueries de l'horta edificades casualment allà on, dos o tres segles després, anava a passar una ronda, o fàbriques vuitcentistes en zones reclassificades urbanísticament.

Estem davant d'un debat furtat, furtat però necessari, i en el que totes les parts haurien de cedir per trobar un punt de consens. El patrimoni no pot veure's com un valor absolut. Totes les troballes arqueològiques tenen la mateixa importància documental, però no totes tenen el mateix interès patrimonial. Aspectes com l'excepcionalitat, l'estat de conservació, la intel·ligibilitat o les possibilitats d'integració hi han de ser tinguts en compte per a decidir la vàlua de cada troballa. Recíprocament, el creixement de les ciutats no pot fer-se a qualsevol preu. El disseny de l'expansió futura dels nostres municipis ha de partir del coneixement rigorós del patrimoni existent i del seu valor. Avaluar el patrimoni d'una forma racional, sense beneïtes ni esquinçament de vestidures, és la millor forma de defensar la conservació d'aquells elements que ho mereixen. Tanmateix, si aquest debat no s'ha produït en moments de major inquietud, dubte molt que es produeixca més endavant, amb el pes del pensament únic que ho aixafa tot.

Dues crítiques repetides

Hi ha dos aspectes que sempre se li han retret a l'arque-

ologia urbana: d'una banda, la manca de pressupostos adients al treball que havia de realitzar; i d'altra, la crítica més o menys velada de l'absència de resultats. En efecte, les intervencions arqueològiques urbanes s'han dut a terme amb una fretura de mitjans econòmics escandalosa, fins i tot en ciutats com València. En aquesta ciutat, un estudi fet pel SIAM l'any 1995 determinava que de les gairebé quaranta intervencions realitzades en el dit any, les administracions (incloent-hi la corporació municipal, la Conselleria de Cultura, per mitjà del conveni de cofinançament, i l'INEM, amb les seues campanyes anuals) només havien aportat cap al 40% de la despesa real en excavacions, que es valorava aleshores en uns 100-110 milions. La resta, i això cal dir-ho clarament, havia estat aportada pels promotors particulars sotmesos a allò que alguns consideraven una extorsió encoberta. Aquesta pràctica, però, no és exclusiva de l'arqueologia valenciana, ja que de fet la trobem pertot arreu de l'estat.

Per altra banda, l'arqueologia urbana ha hagut de patir sempre l'acusació de manca de resultats que se li ha retret, en especial des del món universitari. És cert que els treballs arqueològics urbans avancen molt de pressa, que és molta la informació i els materials recuperats, i que molts d'aquests no tornen a veure la llum sota la forma de publicació científica. Els pressupostos destinats a les excavacions urbanes només cobreixen els costos del treball de camp, i l'arqueòleg ha d'elaborar de franc l'informe amb les conclusions. Certament, amb el temps, els informes han anat a menys i la mateixa professionalització de la disciplina ha acabat per estereotipar-los. El problema pot plantejar-se en termes econòmics, però, sincerament crec que té unes arrels més profundes i rau en la forma mateixa de considerar l'arqueologia urbana. Les excavacions que es duen a terme en l'àmbit urbà no estan dirigides, tret de molt poques ocasions, a la resolució d'un determinat problema històric, com puga succeir en el cas de l'anomenada arqueologia ordinària. El seu objectiu és la documentació d'una porció del depòsit arqueològic que serà destruït de forma imminent. No són investigacions autònomes per elles mateixes, sinó parts minúscules d'una investigació global, que no pot ser altra que la reconstrucció de la història urbana de cada municipi.

L'objectiu de l'arqueologia ha de ser, des d'aquest punt de vista, excavar per a documentar, i amb la documentació obtinguda (material, planimètrica, fotogràfica, textual, documental, etc.) construir el que anomenem l'*arxiu del sòl*, un compendi que agrupe tot el que es coneix en cada moment sobre cadascuna de les àrees de la ciutat. L'*arxiu del sòl* no és de cap manera un arxiu tancat, sinó un registre viu que anem fent dia a dia. És el punt de partida de qualsevol investigació històrica, però també de tot plantejament urbanístic, i constitueix, com no, un instrument de gran utilitat per a la construcció. Vist així, es desdibuixa l'antic esquema excavació – estudi – publicació de l'arqueologia ordinària, per a dibuixar-se'n un altre molt més integrador i, al meu entendre, molt més fètil.

Una llei torera

La nova llei de patrimoni ha pretès eixir a l'encontre d'aquests dos problemes: manca de pressupost i manca de resultats, i ho ha fet d'una manera original i, fins i tot, jo diria que valenta. D'entrada, la llei no distingeix entre excavacions ordinàries o d'urgència. L'articulat parla d'una figura, el promotor, que és el responsable màxim de la intervenció i que pot ser tant un investigador privat com una empresa constructora. És el promotor, per exemple, qui s'obliga a lliurar a l'administració la memòria científica dels treballs, no el director de l'excavació. En la pràctica, les excavacions ordinàries són una minoria insignificant respecte a aquelles motivades per la imminent destrucció del depòsit arqueològic, ja siga en el medi urbà — el cas més freqüent — com en el rural, per la construcció d'algun edifici, el traçat d'una xarxa de transports o d'infraestructures o el canvi de producció d'una explotació agrícola.

La llei gairebé ha descarregat sobre el promotor totes les responsabilitats. És ell qui ha de pagar l'estudi d'impacte previ, l'excavació en la seua totalitat, i —i açò potser és particularment oneros— la redacció de la memòria. Cap de les lleis autonòmiques de patrimoni aborda aquesta qüestió amb la claredat que ho fa la valenciana.

Està el govern valencià en contra dels promotors? O tal vegada vol aixafar un dels sectors claus de l'economia, com és el de la construcció? Evidentment, ni una cosa ni l'altra. El que fa la llei no és més que donar suport legal al que venia sent la pràctica habitual que comentàvem abans, l'extorsió cap al constructor. En contrapartida, li deixa la paella pel mànec. El promotor disposa d'un ample marge de maniobra per a acomodar els treballs arqueològics als seus interessos. Pot —o més ben dit, ha de— escollir l'arqueòleg o l'empresa que vulga per dur a terme els treballs arqueològics, negociar amb ell els termes econòmics i les característiques de la intervenció i executar-la sense més control de l'administració que les eventuais inspeccions burocràtiques. Tret d'honroses excepcions, no crec que calga esperar que els promotors desenvolupen ara un interès desmesurat pel patrimoni arqueològic. Més aviat tractaran, com és ben lícit, d'obtenir el major benefici possible de la seua promoció i, en conseqüència, és lògic suposar que optaran per escollir l'arqueòleg que els faça l'excavació més ràpida i més barata, sense entrar en majors consideracions.

En qualsevol altre sector professional normalitzat, amb col·legis professionals forts i ben organitzats, com ara és el cas dels arquitectes, una basculació com aquesta cap al sector privat no tindria massa conseqüències. La liberalització de l'arqueologia, però, es produeix sobre un sector escassament professionalitzat, que rep una formació acadèmica molt distanciada del treball pràctic que ha d'exercir i que està mancat de la més mínima organització, tant pel que fa als mètodes de treball, com als honoraris o a la deontologia de la professió. Com que la pràctica de

l'arqueologia no exigeix col·legiació ni, a partir d'ara, cap tipus d'aval, el seu exercici es lliure per a qualsevol que dispose del títol adient, i en conseqüència es pràcticament inevitable que es plantegen situacions propícies al conflicte.

En principi no hi ha res en contra del finançament privat de l'arqueologia. Fins i tot sembla raonable que aquells que se'n beneficien de la destrucció del patrimoni comú, com és el subsòl històric dels nostres municipis, hagen de pagar perquè siga estudiat i la seua informació extreta i arxivada. Ara bé, una mesura de liberalització com aquesta sembla exigir, en contrapartida, el reforçament de les mesures de control per part de l'administració a fi d'estudiar detingudament els projectes, supervisar els processos d'excavació i analitzar les memòries, per tal de garantir, en definitiva, el rigor dels treballs. Tanmateix, la llei ha deixat fora del control del procés d'excavació els serveis municipals d'arqueologia, aquells que exercien fins ara aquestes funcions de supervisió, la qual cosa planteja molts dubtes sobre el rigor en el seguiment de les intervencions arqueològiques amb els únics recursos de l'administració autonòmica. Al marge d'una arrogant manca de contacte amb la realitat per part del legislador, que ignora l'existència d'una xarxa operativa de departaments municipals d'arqueologia, la mesura constitueix una flagrant contradicció amb la mateixa llei, ja que en una altra part de l'articulat el text sanciona l'existència d'aquests serveis i reconeix explícitament les seues competències tradicionals.

Quant a altres temes, la llei promou la delimitació d'*àrees de protecció arqueològica* en cada municipi, un instrument que s'ha revelat particularment útil (allà on s'ha aplicat) per a mediatitzar les llicències d'obra i evitar en conseqüència les agressions descontrolades al patrimoni arqueològic. Quan un promotor vulga construir un edifici dins d'una d'aquestes àrees haurà d'aportar *motu proprio* un "estudi d'impacte arqueològic" a l'expedient de sol·licitud de llicència, però quan no hi haja delimitació explícita, s'entén que la decisió d'aportar-lo o no queda a criteri del mateix constructor. La qüestió sembla nímia, però té una importància extraordinària, ja que les *àrees de protecció arqueològica* a penes arriben a l'1% del territori. El legislador ha perdut ací l'oportunitat d'implantar el mateix fur de protecció per a tot el territori, una mesura cautelar raonable que hauria permés avançar-se a les destruccions en comptes d'anar darrere d'aquestes, i haguera evitat, per exemple, l'espoliació sistemàtica que es produeix avui en dia en molts dels nostres pobles com a resultat de l'activitat constructiva.

La llei donava un termini d'un any als municipis per a delimitar o actualitzar les *àrees de protecció* dins dels seus *catàlegs d'immobles i espais protegits*. Tanmateix, passat aquest temps, són molt pocs els que han engegat la delimitació de les seues àrees de protecció arqueològica i l'administració autonòmica no sembla tenir gaire pressa a exigir-ho. No estem ara a la primeria dels vuitanta, hi ha massa

interessos en joc i els municipis ja saben de què va açò de l'arqueologia. És difícil, en conseqüència, que per pròpia iniciativa es llancen a delimitar àmbits que a la llarga puguen coartar la seua autonomia en matèria urbanística, sobretot quan la mateixa llei de patrimoni arbitra vies alternatives per a canalitzar les troballes arqueològiques si, ves per on, es produeixen en el curs de qualsevol obra.

Amb l'aplicació que està fent-se de la Llei de Patrimoni Cultural Valencià, l'arqueologia, i en particular l'arqueologia urbana, ha deixat de ser un mecanisme sistemàtic de recuperació del passat material per a convertir-se, senzillament, en una activitat econòmica més. La llei ha eliminat qualsevol trava a l'exercici privat de la professió, i han fet desaparèixer les institucions que abans avalaven la competència dels investigadors i en coordinaven les actuacions. Amb l'activitat a les mans de la iniciativa privada, han passat a millor vida els *plans anuals d'excavacions* vigents fins fa poc i qualsevol rastre de visió unitària de les intervencions. El promotor busca un arqueòleg per a excavar un solar, la Conselleria de Cultura n'autoritza el projecte, s'excava i es lliura una memòria. Punt i final. Clar i ras. El promotor content, el solar buidat i la tramitació administrativa aconseguida. La llei té l'enorme virtut d'aclarir les regles del joc: qui paga i com s'executen les intervencions. Malauradament, descuida un aspecte essencial: per a què s'excava?

Excavar per excavar, per recuperar quatre testos o, el que és pitjor, per cobrir l'expedient, per justificar l'activitat constructiva, és un luxe que no ens podem permetre. El patrimoni arqueològic de les nostres ciutats és un bé escàs i, al ritme que anem, d'ací a vint anys en moltes no quedarà un solar per excavar¹. Per a alguns, açò senzillament és el preu que cal pagar pel progrés. Però personalment pense que es perd una massa valuosa per a deixar que es produeixen sense reivindicar la conservació de tant com es puga i sense posar tots els mitjans necessaris per a recuperar tota la informació que siga possible.

Ara bé, per fer açò cal seguir el camí de la concentració d'esforços i de la unitat de criteris, i no de la liberalització descontrolada que sembla desprendre's de la llei. En realitat, amb una sèrie de reglaments ben concebuts, que repartiren funcions entre les diferents administracions i que conceberen el treball des d'una visió unificadora, es podria redreçar en bona mesura la trajectòria iniciada. Però en açò l'administració autonòmica té l'última paraula.

En tot cas, el futur dels centres d'arqueologia urbana hauria de passar per la reconversió. Haurien de deixar de banda les investigacions puntuals per a passar a interessar-se per tot el desenvolupament urbà en conjunt, centrar-se en el seu vessant de recopiladors i evolucionar per a convertir-se en centres de documentació. Però no centres passius a la manera que ho són els arxius, sinó tot al contrari, centres que emanen normativa sobre com s'han de fer els treballs, que en supervisen les actuacions i que en recopilen de forma sistemàtica els resultats, alhora que tota mena d'informacions sobre el passat material i l'evolució de la

ciutat. Centres on anirà l'arqueòleg a documentar-se per a planificar el seu treball i el constructor per a saber la càrrega arqueològica potencial d'un solar, on acudirà l'urbanista per a dissenyar un futur vial o el traçat d'un nou col·lector, i, per descomptat, centres d'on poirà l'historiador per a la seua recerca sobre el passat de la ciutat. Centres molt a la vora de la gestió urbanística, equipats amb les mateixes eines informàtiques que qualsevol departament d'aquesta àrea, ferramentes per elles mateixes que ajuden a conèixer el passat de la ciutat per a dissenyar-ne el futur.

Malauradament, les coses no sembla que vagen per ací. Darrerament s'està detectant en alguns centres d'arqueologia urbana de l'estat espanyol una tendència a abandonar les tasques de gestió directa de l'arqueologia per a concentrar-se en la divulgació, mitjançant el muntatge de museus o exposicions. No tenim res en contra d'aquest vessant necessari del patrimoni: donar a conèixer a la societat les troballes realitzades, especialment si és la conseqüència de un treball que continua en marxa. Tanmateix, com a alternativa a la gestió, com a mecanisme de substitució del treball d'unes persones, és una via morta, una renúncia històrica que la història demostrarà errada.

NOTES

- 1 La reflexió és de José Luis Simón, arqueòleg territorial de la Direcció General de Patrimoni Artístic per a la província d'Alacant, però la subscriu completament.